
جمعیت جهان کنفرانسهای بین‌المللی و تناقض بحثهای جمعیت

ترجمه زهره جوزدانی

استادیار گروه زبانهای خارجی دانشگاه بوعلی سینا همدان

جمعیت جهان: کنفرانسهای بین‌المللی و تناقض بحثهای جمعیت

آنچه در زیر می‌خوانید برگرفته از مقاله‌ای است از فیلیپ کلمب P. COLLOMB که در شماره ژانویه - فوریه ۱۹۹۵ مجله اقتصاد روستایی Economie rurale تحت عنوان «جمعیت جهان: کنفرانس بین‌المللی قاهره» به چاپ رسیده است.

کنفرانسهای بین‌المللی جمعیت

از تاریخ ۵ تا ۱۳ سپتامبر ۱۹۹۴ کنفرانس بین‌المللی جمعیت از سوی سازمان ملل در قاهره تشکیل شد. این کنفرانس به وسیله قطعنامه ۱۹۸۹ - ۹۱ شورای اقتصادی - اجتماعی سازمان ملل ایجاد شد و دبیرکل آن خانم دکتر نفیس صدیق پاکستانی دبیر اجرایی صندوق سازمان ملل برای جمعیت (FNUAP) نیز بود. کنفرانس اخیر سومین گردهمایی است که هر ده سال یک بار تشکیل می‌شود و نخستین آن در بخارست تشکیل شد.

کنفرانس بخارست

کنفرانس جهانی جمعیت در بخارست (۱۹ تا ۳۰ اوت ۱۹۷۴) اولین کنفرانسی بود که از

دولتها دعوت کرد تا مسئله جمعیت را مورد بررسی قرار دهند. پیش از آن چنین مضامینی فقط در نشستهایی که مخاطب آنها متخصصین بودند انجام می‌گرفت. نتیجه این گردهمایی «طرح جهانی نظارت بر جمعیت» است که روی سخنش با دولتهای کشورهای شرکت کننده بود. سند مذکور نوعی طرح کلی جهت دهنده می‌باشد که هدفهایی برای دستیابی به مواردی از قبیل رشد کلی جمعیت، میزان مرگ و میر، امید به زندگی، وضعیت زنان، مهاجرت‌های بین‌المللی، بهبود شناخت در مورد مباحث جمعیتی، همکاری بین‌المللی و غیره را ارائه می‌کرد.

نتیجه توافق نظری را که بین نمایندگان کشورهای در حال توسعه در آن زمان حاصل شد می‌توان در فرمول «توسعه بهترین وسیله جلوگیری (از رشد جمعیت) است» خلاصه کرد. سایر نمایندگان طرفدار این تزی بودند که کاهش باروری پیش شرط توسعه است و نه محصول آن.

بیم از تعارض بین کشورهای فقیر و کشورهای غنی که دارای تحولات متفاوت جمعیتی هستند، سخنرانانی را بر آن داشت تا از کشورهای دارای باروری بالا بخواهند که مبارزات شدیدی را جهت محدود کردن زاد و زایش سامان دهند.

در این شرایط، طرح جهانی اقدام که کنفرانس عرضه کرده سندی دقیق و ریزبینانه بود. فراخوان برای توسعه صریح بود ولی در مورد شرایط رسیدن به توسعه سند مذکور ابهام داشت.

کنفرانس مکزیکو

ده سال پس از بخارست به نظر می‌رسید که باید مجدداً وضعیت را بررسی کرد که معین شود که آیا به هدفهای مورد نظر دست یافته‌اند یا خیر، بنابراین شورای اقتصادی و سیاسی سازمان ملل (قطعنامه شماره ۱۹۸۱ - ۸۷ مورخ ۲۵ نوامبر ۱۹۸۱) تصمیم گرفت کنفرانس بین‌المللی جدیدی را در مورد جمعیت برگزار کند که مأموریتش بررسی و ارزیابی طرح جهانی اقدام و اتخاذ تصمیمات مقتضی جهت پیگیری انجام آن بود. از تاریخ ۶ تا ۱۴ اوت ۱۹۸۴ مکزیکو میزبان برگزاری این کنفرانس شد.

در آن زمان معلوم گردید گرچه کاهش باروری در بسیاری از کشورهای در حال توسعه بویژه در آمریکای لاتین تحقق یافته، اما رشد جمعیت همچنان بالا بوده است. رشد جمعیت در آفریقا هنوز به حداکثر خود (۲/۹ بین ۱۹۸۰ و ۱۹۸۵) نرسیده بود بخصوص در آفریقای شرقی

و غربی از مرز ۳٪ در سال فراتر رفته بود، بدون آن که نمایندگان این کشورها از موضوع اطلاعی داشته باشند.

کنفرانس مکزیکو صحنه تغییر رأی ناگهانی بسیاری از کشورهای جهان سوم بود که نمایندگانشان با تصمیم قاطع خواستار تحقق برنامه‌های مشخص تنظیم خانواده شدند، با این هدف که کاهش باروری را شروع و در صورتی که قبلاً شروع شده به آن شدت دهند. بدین سان، تغییراتی که در سال ۱۹۸۴ در طرح اقدام صورت دادند، اساساً معطوف به تنظیم خانواده گردیده و عملی کردن توسعه لازم جهت تسهیل کاهش باروری تقریباً به طور کامل فراموش شد.

کنفرانس قاهره

این کنفرانس در چنان زمینه سیاسی اقتصادی و اجتماعی برپا شد که اثرات توسعه و نیز اثرات مبارزه علیه فقر بر روی تحول باروری جمعیت بر هیچ ناظری پوشیده نیست، بنابراین لازم شد که در نام این کنفرانس درباره جمعیت، با تأکید بر توسعه، تغییر ایجاد شود: کنفرانس قاهره کنفرانس بین‌المللی جمعیت و توسعه نامیده شد. بدین سان پانزده هزار نفر گرد آمدند تا هم به عنوان نمایندگان ملی در کنفرانسی که سازمان ملل تشکیل داده بود شرکت کنند و هم بحثهایی را که ۹۵۷ سازمان غیردولتی در کنواسیونهای موازی ترتیب داده بودند، دنبال کنند.

برخی تناقضهای مبحث جمعیت

از پایان جنگ جهانی دوم به این سو، جمعیت جهان در چنان وضعیتی است که بشریت را به یک چالش اقتصادی واقعی فرا می‌خواند.

دو برابر شدن جمعیت پس از جنگ جهانی دوم

جمعیت کره زمین بین ۱۹۵۰ و ۱۹۹۰ نخستین دو برابر شدن خود را تجربه کرد. این زیاد شدن جمعیت عمدتاً ناشی از کاهش شدید مرگ و میر در کشورهای در حال توسعه بود، که در چارچوب فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نامساعدی برای کاهش باروری صورت پذیرفت.

در واقع رشد جمعیت جهان از ابتدای قرن بیستم سرعت گرفته است. طی سالهای دهه ۶۰ این رشد شدت بیشتری یافته (۲/۰۶٪ در سال بین ۱۹۶۵ و ۱۹۷۰)، سپس به حدود ۱/۷٪ در سال تنزل کرده است.

کاهش اخیر در رشد جمعیت جهان به علت کاهش باروری است. کاهش باروری، عام و تقریباً جهانی بود. اما باروری متوسط جهان نسبتاً بالاست و در بسیاری از کشورها، بخصوص کشورهای آفریقایی، هنوز قوی است (۶ تا ۷ فرزند به ازای هر زن).

هرم سنی فعلی جمعیت به خاطر پایداری همین باروری است. این هرم که جوان بودن ویژگی اصلی آن است، رشد بسیار سریع جمعیت در دهه‌های آینده را در پی خواهد داشت. زنانی که در طی اولین دوره مضاعف شدن جمعیت متولد شده‌اند، صرفنظر از میزان باروریشان، به تعداد بسیار زیاد به دوران باروری می‌رسند و ازدیاد تعداد دختران جوانی را موجب می‌شوند که آنها نیز به نوبه خود به دلیل قابلیت باروری خود منشاء رشد سریع جمعیت خواهند بود.

حتی اگر از میزان باروری هم کاسته شود، در دهه‌های آتی باز هم شاهد تداوم اجتناب ناپذیر رشد شدید جمعیت خواهیم بود. قطعاً هر چه میزان باروری این زنان بالاتر باشد، تعداد فرزندان که متولد خواهند شد بیشتر خواهد بود، احتمالاً وضعیت آفریقای جنوب صحرا چنین خواهد بود.

دو برابر شدن مجدد جمعیت جهان بین سالهای ۱۹۹۰ و ۲۰۵۰

بنا به پیشبینیهای تازه سازمان ملل (فرضیه میانی) جمعیت کره زمین بین سالهای ۱۹۹۰ و ۲۰۵۰ بار دیگر دو برابر خواهد شد. این پیشبینی مبتنی بر حد وسط تخمین مبهمی است که از میانگین تا دو میلیارد نفر بیشتر و یا کمتر انحراف دارد، این ابهام به دلیل اتخاذ حد بالا و حد پایین سرعت کاهش باروری است (فرضیه میانی باروری ۱۰ میلیارد، فرضیه پایین ۸ میلیارد، فرضیه بالا ۱۲/۵ میلیارد در سال ۲۰۵۰).

در این جا تذکر ویژه‌ای ضروری است: برطبق فرضیه میانی پیشنگریهای سازمان ملل افزایش جمعیت جهان بین ۱۹۹۰ و ۲۰۵۰ حدود ۴/۷ میلیارد نفر خواهد بود. بیش از نیمی از این افزایش غیر قابل اجتناب است. زیرا به علت جوان شدن ساختار سن در گذشته است. حتی اگر

تعدیل ناگهانی باروری در سطحی کاملاً لازم برای تضمین جایگزینی نسلها را در نظر بگیریم، باز هم افزایش جمعیت جهان از ۲ میلیارد نفر بیشتر خواهد بود.

این موضوع ما را به اولین تناقض رهنمون می‌سازد: ضمن تأکید بروخیم بودن مسائل ایجاد شده به علت رشد جمعیت، طرحهای جهانی که در سالهای ۱۹۷۴ و ۱۹۸۴ و اکنون در ۱۹۹۴ اتخاذ شده است پیشنهادات عینی بسیار کمی را درباره توسعه برای مقابله با چالش سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و البته زیستمحیطی که افزایش تقریباً اجتناب‌ناپذیر جمعیت جهان از ۵/۱ به ۷/۷ میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ بوجود خواهد آورد، ارائه می‌دهند. تمهیداتی که امکان مقابله با مشکلات ناشی از افزایش جمعیت را فراهم می‌کند، از نوع جمعیتی نبوده بلکه از نوع سیاسی، اقتصادی و یا زیستمحیطی است.

با این وجود، تمام توجهات معطوف به تنظیم خانواده شده که از طریق آن فقط برخی از مسائل و مشکلات ناشی از رشد جمعیت قابل حل خواهد بود.

طبقات پرزاد و زایش، طبقات فقیر

تمام ناظران بر این باورند که توسعه اقتصادی عموماً به کاهش باروری منجر می‌شود. این موضوع تکراری که نگارش مقالات بسیاری را موجب شده است، به دلیل نگرانیهایی که وضعیت محیط‌زیست برانگیخته است، نزد اقتصاددانان و جمعیت‌شناسان ظهوری دوباره پیدا کرده است.

همانگونه که جمعیت‌شناسان پیش از این ثابت کرده‌اند، بالاترین میزان باروری در فقیرترین کشورهای جهان و در میان فقیرترین طبقات اجتماعی مشاهده می‌شود. یکی از شایستگیهای تحقیق جهانی باروری، کلیت بخشیدن به این بررسی طی سالهای ۷۰ بود.

اثرات کوششهای تنظیم خانواده

بیست سال پس از کنفرانس بخارست، با اندازه‌گیری کاهش میزان باروری در فقیرترین کشورهای دنیا، شرکت کنندگان در کنفرانس قاهره فقط می‌توانند مقاومت برخی جوامع را در برابر به کارگیری برنامه‌های تنظیم خانواده تصدیق کنند.

به یقین، کاهش باروری همیشه در گرو تغییرات اقتصادی که عموماً به عنوان «پیش نیاز»

در نظر گرفته می شوند، نبوده است. به نظر می رسد پیشرفت آگاهیها، نگرشها، اعمال که شاید به برخی آرزوها بستگی دارد، و افکار و ارزشهایی که به بارداری وابسته است، مبین سرعت کاهش باروری در آمریکای لاتین و برخی کشورهای آسیای شرقی باشد.

اما اکثر ناظران بر بی نتیجه بودن احتمالی این برنامه ها در فقیرترین کشورها به خاطر فقدان تغییرات ساختاری به خصوص اقتصادی بر این باورند. در واقع تصدیق می شود که فقیرترین کشورهای جهان علیرغم برخورداری از کمک بین المللی هنوز هم باروری بالایی را اعلام می دارند. در غیاب خیز اقتصادی واقعی و تغییرات فرهنگی، فعالیتهای توزیع وسایل تنظیم خانواده، برنامه های آگاه سازی، آموزش و ایجاد حساسیت نسبت به برنامه تنظیم خانواده هیچگونه نتیجه درخشانی به بار نخواهد آورد. هنوز این اطمینان وجود ندارد که رشد جمعیت تمامی قاره آفریقا امروزه به حداکثرش رسیده باشد.

سیاهه چگونگی کاهش باروری

نظریه گذار جمعیت Transition Démographique وجود تنظیم مکانیکی را که از طریق آن کاهش مرگ و میر به طور اجتناب ناپذیر به دنبال کاهش ولادت می آید، مسلم می داند. انطباق باروری با شرایط جدید ایجاد می کند که مردم آگاهی یابند که رفتار والدینشان که با مرگ و میر شدید کودکان سازگار بود به خاطر زنده ماندن فرزندان دیگر دلیل وجودی ندارد و باید بارداری را از طریق محدود کردن ولادتها محدود کنند.

عقیده عام بر آن است که این تغییر به یمن توسعه اقتصادی و بهبود زندگی مردم سرعت می گیرد.

اتفاق نظری که تاکنون حول مفهوم گذار جمعیتی توسعه ملاحظه می شد، به چند استثناء رسیده است. از یک طرف می دانیم کاهش باروری از اواسط سالهای ۶۰ و رواج وسایل مدرن جلوگیری از حاملگی - و به دنبال پیشرفت آموزش، تغییرات ساختارهای خانوادگی، ورود زنها به بازار کار و بهبود وضعیت اجتماعی آنها، و همچنین شرایط زندگی بخشهای وسیعی از جمعیت بخصوص شهری رخ داده است اما اغلب از این نکته غافلیم که توسعه خود می تواند به طور کلی و در مرحله اول منجر به افزایش باروری شود.

به علاوه از این نکته غفلت می شود که باروری جمعیتهای فقیر جهان سوم که تاکنون در

سطح بالایی قرار داشته است تحت تأثیر بحران اقتصادی، فقدان تحصیل، پایین بودن سطح زندگی، بیکاری، کمبود مواد غذایی. شروع به کاهش کرده است و به حالتی منتهی می شود که می توان آن را مالتوس گرایی (malthusianisme) فقر نامید.

به این ترتیب به تناقض دوم می رسیم: زمانی که تصور می کنیم نسبت به مسئله باروری آگاهی کامل داریم، به این علت که این پدیده آثار حیاتی بر رشد جمعیت دارد در واقع به شناختن عوامل تعیین کننده گرایشهای باروری اذعان می کنیم. این عدم شناخت می تواند تا حدودی به ناآگاهی از عوامل تمایل به فرزند به عنوان حقیقتی اجتماعی باشد.

دستاوردهای کنفرانس

کنفرانس قاهره چون کنفرانس ریو، از طرف رسانه های گروهی بسیار مورد توجه قرار گرفت. با اتکا به گزارشهای گوناگون منتشر شده، می توان تصور کرد که به طور عمده مسئله سقط جنین مورد بحث نمایندگان بین المللی قرار گرفته است و خطاست اگر فقط به این نگرش مختصر از کنفرانس بسنده کنیم.

برنامه های اقدام

دستورد اصلی کنفرانس برنامه اقدام ۱۱۳ صفحه ای است. این سند تفصیلی به منزله چارچوب کامل جهت دهنده ای است که مورد توجه دولتها، سازمانهای بین المللی آژانسها، و بانکهای توسعه قرار گرفته است. سند مزبور علاوه بر اشاراتی به کنفرانسهای عمده قبل (اجلاس جهانی کودکان، کنفرانس محیط زیست و توسعه، سال بین المللی جمعیتهای بومی، سال خانواده و غیره)، به مثابه چارچوبی ارجاعی اشاراتی دارد و علاوه بر آن در بردارنده اصول اساسی عمده ای است که زیربنای برنامه را تشکیل می دهد (حقوق بشر، برابری مرد و زن و غیره).
سند مزبور چهارده موضوع مهم را بررسی می کند:

- ۱- روابط متقابل بین جمعیت، رشد اقتصادی مداوم و توسعه پایدار،
- ۲- برابری زن و مرد و اعاده حیثیت زنان،
- ۳- خانواده، وظایف، حقوق، ترکیب و ساختار آن،
- ۴- رشد و ساختار جمعیت،

۵- حقوق بارداری، سلامت جنسی، تنظیم خانواده،

۶- سلامت، مرگ و میر morbidity

۷- توزیع جمعیت، شهرنشینی و مهاجرت‌های داخلی،

۸- مهاجرت‌های بین‌المللی،

۹- جمعیت، توسعه و آموزش،

۱۰- تکنولوژی و تحقیق و توسعه،

۱۱- ابتکارهای ملی،

۱۲- همکاری‌های بین‌المللی،

۱۳- همکاری با بخش غیر دولتی،

۱۴- تداوم کنفرانس.

همانگونه که ملاحظه می‌شود سقط جنین به هیچ وجه موضوع اصلی نویسندگان این سند نبوده است. یک فرد متخصص در این سند شاهد آگاهی یافتن واقعی از اهمیت ارتباطات تحول جمعیتی، گرایش‌های اقتصاد و تحول کمی و کیفی منابع طبیعی جهان خواهد بود.

اعتبارهای لازم

برنامه اقدام شامل برآورد منابع لازم برای تضمین کنترل جمعیت می‌باشد (پاراگراف ۱۳ تا ۱۵). این برآورد در حال حاضر به ۵ میلیارد دلار در سال (تقریباً برابر با تولید ناخالص ملی فعلی ازبکستان)، و در سال ۲۰۱۵ به ۲۲ میلیارد دلار در سال (تقریباً برابر با تولید ناخالص ملی فعلی پرو) می‌رسد.

برای توجیه این منابع چهار نکته اساسی ارائه شده است:

تنظیم خانواده ۶۰٪ منابع پیشبینی شده برای سال (۲۰۰۰)، سلامت جنسی (۲۹٪)، مبارزه علیه ایدز (۸٪) و سرانجام مجموع «تحقیق، بنیادی، گردآوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل سیاست‌های مربوط به جمعیت و توسعه» (۳٪ منابع پیشبینی شده برای سال (۲۰۰۰)، جای تأسف است که در دستورالعمل‌های توسعه‌ای که پیشنهاد شده است، مثلاً برای مبارزه علیه بیسوادی، چنین برآوردهای مشابهی صورت نگرفته است.

نکات مورد مناقشه

جلسات مقدماتی موجب توافق نظر در مورد اغلب مفاد سند شد، بنابراین در مورد نکات مناقشه آمیز بود که مباحث تندی در گرفت.

برخی از این موارد از سوی «گروه ۷۷» که در واقع متشکل از ۱۳۰ کشور فقیرند مورد تأکید قرار گرفت و موجب برخی تغییرات مهم در متن پیشنهادی شد. این نکات بویژه درباره لزوم دستیابی عادلانه تر به منابع، دانش و تکنولوژی در چارچوب تحقق توسعه پایدار بود. از طرف دیگر، بر لزوم احترام به ارزشهای مذهبی و قومی و مبانی فرهنگی جوامع هنگام به کارگیری برنامه اقدام تأکید کردند.

اما در حقیقت، مسائل توسعه عقبتر از مسائل اخلاقی که در میان آنها سقط جنین و جلوگیری از حاملگی وجود داشت، مورد بحث قرار گرفت. نمایندگان و اتیکان که روشهای مختلفی را عنوان می کردند، موفق شدند که نگذارند سقط جنین عمده به عنوان یکی از راههای تنظیم خانواده محسوب شود، یا اینکه سقط جنین به صورت بین المللی به حساب آید.

مبارزه علیه فقر یا بیسوادی

قبل از برگزاری کمیته موقت صندوق بین المللی در مادرید، این بحثها اهمیت بحثهای دیگری را که می توانست بر مبارزه علیه فقر و بیسوادی و یا دستیابی به تقسیم جدید بین المللی کار تأثیر بگذارد، از نظر دور کردند.

کنفرانس قاهره برای جامعه بین المللی سیاهه ای از توصیه های کشورهای شمال به کشورهای جنوب را در بردارد، اما موضوع اصلی لزوم توزیع مجدد درآمد ثروت بشریت از شمال به جنوب را پنهان نگه می دارد.

چند روز پس از کنفرانس قاهره، مراجع بین المللی تأمین مالی توسعه که برای پاسخگویی به نیازهای سرمایه ای کشورهای عضو در مادرید گرد آمده بودند مجبور شدند که تصمیمهای مهم خود را (تخصیص ۱۲۰ میلیارد «حق برداشت مخصوص» (SDR) برای کشورهای شرق،

تمدید اعتبارات خاص برای کشورهای شرق) به دلیل نارضایتی کشورهای جنوب که شاهد گسترش بی‌نظمی اجتماعی و فقر گسترده به مثابه نتیجه طرحهای تجدید ساختار (Reconstruction) اقتصاد بودند به تعویق اندازند.

فیلیپ کلمب

(اقتصاد روستایی، شماره ۲۲۵، ژانویه - فوریه ۱۹۹۵)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی